

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЎзФА ФАЛСАФА ВА ҲУҚУҚ ИНСТИТУТИ
ЎЗБЕКИСТОН ФАЙЛАСУФЛАРИ МИЛЛИЙ ЖАМИЯТИ

ФАЛСАФА АСОСЛАРИ

*Ўқув дастурлари, дарсликлар ва ўқув қўлланмаларини
қайта кўриб чиқиш ва янгиларини яратиш бўйича Республика
мувофиқлаштириш комиссияси нашрга тавсия этган*

ТОШКЕНТ
«ЎЗБЕКИСТОН» НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИ
2005

Тақризчилар:
фалсафа фанлари доктори, профессор **Б. Тўйчиев**
фалсафа фанлари доктори **А.Мўминов**

Муҳаррир: **К. Бўронов**

Ушбу китобда фалсафанинг асосий масалалари, баҳс мавзулари, қонун ва категориялари, фалсафий мактаблар, йўналишлар, атоқли файласуфларнинг таълимотлари, ҳозирги замон фалсафасининг оқимлари тўғрисидаги маълумотлар баён қилинган.

Китоб қуйидаги муаллифлар томонидан тайёрланган: тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров (I-бўлим 1,4-мавзу; II бўлим 2-боб 2-мавзу; IV бўлим 1-боб 2-мавзу ва 2-боб 1-6-мавзу; V бўлим 6,9-мавзу), С.Мамашокиров (I-бўлим 2,3-мавзу); Ё.Тоиров (V бўлим 1,2-мавзу), С.Йўлдошев (II бўлим 1,2-мавзу), Ҳ.Алиқулов (II бўлим 4,6-мавзу), Р.Носиров (II бўлим 3-мавзу), М.Усмонов (II бўлим 5-мавзу), А.Ўтамуродов ва Д.Пўлатова (II бўлим 7-мавзу), М.Абдуллаева (IV бўлим 1-боб 2-мавзу; ҳаммуаллифликда), Б.Тўраев (III бўлим 1-боб), Ж.Раматов, Г.Рузметова (III бўлим 2-боб 1-мавзу), Н.Шермухамедова (III бўлим 2-боб 3-мавзу), А.Очилдиев ва Б.Валиев, (IV бўлим 1-боб 1, 3-мавзу), Қ.Рўзматзода (V бўлим 7-мавзу), А.Бегматов (V бўлим 3-мавзу), И.Эргашев, И.Тўхтаров ва А.Ўтамуродов (V бўлим 5-мавзу), М.Бекмуродов, А.Ортиқов ва С.Чориев (V бўлим 4-мавзу), И.Соифназаров ва Т.Каримов (V бўлим 8-мавзу, (V бўлим 9-мавзу), М.Холматова, Ф.Мусаев ва С.Сафаева (V бўлим 10, 11-мавзу); Ж.Маҳкамов (амалий машгулотлар саволлари). Курсив билан берилган жойлар масъул муҳаррир томонидан ёзилган.

Китоб ижтимоий фан соҳалари учун мутахассис тайёрламайдиган олий ўқув юртлари талабаларига мўлжалланган. У ҳақдаги таклиф ва мулоҳазалар қуйидаги манзилга юборилишини сўраймиз:

Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41-уй, тел. 136-55-79.

Тошкент ш., И. Мўминов кўчаси, 9-уй, тел. 162-38-87.

0301020000 - 110
Ф _____ 2005
М 353 (04) 2004

ISBN 5-640-03202-2

© Ўзбекистон файласуфлари
миллий жамияти, 2000 йил.
© Ўзбекистон файласуфлари
миллий жамияти, 2005 йил.
© «Ўзбекистон» НМИУ, 2005 йил.

КИРИШ

Инсоният яратган маънавий бойликлар орасида фалсафа илмида тўпланган ҳикматлар хазинаси, атоқли файласуфлар мероси, уларнинг асарлари муҳим ўрин тутadi. Ҳар бир даврнинг буюк донишмандлари ўз юрти ва халқининг тафаккури, руҳияти ҳамда орзу-интилишларини фалсафий таълимотларида ифода этганлар, жамият фаровонлиги ва миллат равнақи учун хизмат қиладиган юксак ғояларни ўртага ташлаганлар. Халқни буюк мақсадлар сари етакловчи бу ғояларнинг муайян давр мафкурасига айланишида фалсафий билимлар катта аҳамият касб этади.

Инсоният азал-азалдан олам ва одам нима, улар қандай пайдо бўлган, воқелик қандай қонуниятлар асосида яшайди, ўзгаради ва тараққий этади, деган саволларга жавоб излайди. Умрнинг мазмуни нимадан иборат, авлодлар ортидан авлодлар келиб-кетаверишида қандай маъно бор каби масалалар барчани ўйлантиради. Фалсафа ана шундай масалалар билан шуғулланади. У ниҳоятда қадимий фан. Олам ва одамлар ўртасидаги муносабатлар, инсон қадри ва умрнинг мазмуни, дунёдаги ўзгаришлар, ўзаро алоқадорлик ва боғлиқлик ҳамда тараққиётнинг умумий қонуниятлари фалсафанинг асосий мавзулари ҳисобланади.

Биз яшаётган дунё сўнгги йилларда ниҳоятда ўзгариб кетди. Хусусан, Ватанимиз тарихида XX асрнинг 90-йилларида оламшумул воқеалар юз берди: мамлакатимиз мустақилликка эришиб, ўзига хос тараққиёт йўлини танлади, ривожланишнинг ўзбек моделини амалга оширишга киришди. Халқимизнинг ҳуқуқий демократик жамият барпо этиш зарурати дунёқарашни тубдан ўзгартириш, эски ақидалардан тамоман воз кечиш, истиқлол мафкурасини шакллантириш, халқ маънавиятини юксалтиришни тақозо этмоқда. Бунда ижтимоий фанлар ривожини улкан аҳамият касб этади. Президентимиз Ислам Каримов тўғри таъкидлаганидек, “Кўп асрлик тарихимиз шуни кўрсатадики, инсон дунёқарашининг шаклланишида **маърифатнинг**, хусусан, ижтимоий фанларнинг ўрни беқиёс. Бу жамиятшунослик бўладими, тарих, фалсафа, сиёсатшунослик бўладими,

психология ёки иқтисод бўладими — уларнинг барчаси одамнинг интеллектуал камолотга эришувида катта таъсир кучига эга”¹

Фалсафа — барча фанлардан озиқланадиган умуминсоний ва универсал фан. Унинг ҳаётийлиги халқ табиатига, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғли мос экани, жамият манфаатлари ва эзгу интилишларини қай даражада акс эттира олишига боғлиқ.

Собиқ иттифоқ даврида сўз ва виждон эркинлиги турли йўллар билан бўғиб келингани бирёқлама дунёқараш зўрлик билан сингдирилгани туфайли фалсафа қуруқ сафсата ва зерикарли ақидага айланиб қолгани аччиқ ҳақиқатдир. Шу боис у ўз даври мафкураси билан бирга ўтмишга айланди. Бу борада оддий тилда ёзилган қўлланмалар, халқчил китоблар, афсуски, ҳали ҳам етарли эмас.

Одатда, мутахассис бўлмаган баъзи кишилар фалсафани энг қийин ва энг мавҳум фан, деб ҳисоблайдилар. Бунинг сабаби нимада? Бунинг боиси шуки, фалсафа кўп йиллар мобайнида оддий ва равон тилда тушунтирилмас, аксинча, турли қонун ва қоидалар, хилма-хил таълимот ва ғоялар мажмуидан иборат мураккаб фан сифатида талқин этилар эди. У ёки бу фалсафий қоида нега керак, уларни ўрганишнинг қандай аҳамияти бор, муайян файласуф айнан бирор-бир ғоя ёки таълимотга кўпроқ аҳамият берганининг сабаби нимада, нима учун унинг қарашларида айнан ана шу муаммо устувор бўлди, деган масалалар кўп ҳолларда назардан четда қолар эди. Фалсафа тарихий воқелик билан боғлаб тушунтирилмас, фалсафий таълимотлар ўз асосчилари ҳаётининг узвий қисми экани ёддан чиқарилар эди. Оқибатда нима бўлар эди? Фалсафа мутахассиси бўлмаган талабаларнинг ниҳоятда оз қисмигина бу фаннинг асл моҳиятини тушуниб оларди, холос. Аксарият ёшлар эса фалсафа оламига кириб бора олмасдан, гўёки катта шаҳар бошланадиган жойда қолиб кетарди. Кун сайин чуқурлашиб, фан сирларини бор мураккаблигича тушунтиришда давом этаётган ўқитувчи санокли талабалар билан бирга ўша шаҳарга кирарди, кўчалар, маҳаллаларни — фалсафа дунёсини кезишда давом этарди. Лекин қолган талабалар эса бу хазинадан бебаҳра бўлиб, шаҳарга кирмасдан ўтадиган айланма йўлдан боришга мажбур бўлар ва шу тариқа фалсафанинг моҳиятини дурустроқ тушунмай, диплом оларди ҳамда амалиётга кетарди.

Бундайлар назарида фалсафа тушунарсиз, мавҳум ва ортикча фан бўлиб қолади, фақат баҳо олиш учун ёдланган қонун-қоидалар тез орада унутилади. Уларда фалсафа қонунларини ҳаётга татбиқ этиб бўлмайди, бу — фойдасиз билим соҳаси, бинобарин уни ўрга-

Ислом Каримов. Озод ва обод Ватан. эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-жилл — Т.: «Ўзбекистон», 2000. 504-бет.

нишга кетган вақт бекорга ўтди, деган аламли қараш шаклланиб қолади. Агар фалсафадан билим берувчи ўқитувчининг ўзи ҳам бу соҳани бир маҳаллар четлаб ўтган собиқ талабалардан бири бўлса, масала янада чигаллашади.

Аслида, фалсафанинг асосий вазифаси — инсон онгида соғлом ақлга мос дунёқарашни шакллантиришдан иборат. Бундай дунёқараш бирор-бир ғояни зўрлаб сингдириш ёки қуруқ ёд олдириш орқали эмас, балки ишонтириш, хилма-хил фикрларни ўртага ташлаш, муҳокама қилиш, зарур тушунча, тамойилларни аниқлаш жараёнида шаклланади ва ривожланади.

Ана шуларни ҳисобга олган ҳолда, мазкур маъруза матнларида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратилди:

- фалсафани жаҳон маданияти ва цивилизациянинг муҳим таркибий қисми сифатида ўрганиш;

- фалсафий ғоялар, муаммолар, оқим ва йўналишларни тавсифлашда умуминсоний ва миллий қадриятларнинг уйғунлиги таъмоилига амал қилиш;

- хилма-хил фалсафий оқим, таълимот ва турли қарашларни бир бутун жараённинг ифодаси бўлган илмий билимлар тизими сифатида ҳолис талқин этиш;

- мавзуларни аниқ шароит ва жараёнлар билан боғлаб тавсифлаш, уларни изоҳлашда умумбашарий ва миллий миқёсдаги далил ва мисолларга таяниш;

- ҳар бир мавзуни Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ўзгаришлар билан узвий боғлиқ ҳолда тушунтириш.

Биз бу жараёнда бирор-бир ғоя, оқим, йўналиш ёки фалсафий таълимотни мутлақлаштириб, бошқаларининг аҳамиятини камситиш фикридан йироқмиз. Аксинча, мақсадимиз уларнинг барчасини ҳолис талқин этиш, фалсафа фани, хилма-хил фалсафий оқимлар, уларнинг таълимотлари ҳақида тўғри ва ҳолисона тасаввурни шакллантиришдан иборатдир.